

Pal staan voor het pluralisme

Pleidooi voor een casco-moraal

Door Frits de Lange

[Gepubliceerd in: Geref. Theol. Tijdschrift 2003 (1), 40 - 47]

De recente discussie over ‘waarden en normen’ bewijst twee dingen: dat we wel beseffen dat er iets fundamenteels mis is met onze moraal, maar tevens dat we werkelijk niet meer lijken te weten waar die moraal voor heeft te staan. We zijn trots op de verworvenheden van de westerse samenleving. Pluralisme, democratie, tolerantie – we zijn er zeer op gesteld. Tegelijk ontbreekt het aan een gedeeld en sterk commitment aan die basiswaarden. Het lijkt alsof we aan ons individualisme ten onder gaan.

Hoe sterk is de westerse moraal? Wat is daarin onopgeefbaar, voor welke waarden gaan we door het vuur? Enerzijds blaakt het westen van superioriteitsgevoel (‘war against terrorism’), anderzijds wentelen we ons in zelfkritiek en –twijfel, vluchten we in cocooning, en lijkt de enige waarde waarop we ons kunnen verenigen het hedonisme van ‘we want it, and we want it now’.

Het Westen heeft politiek, militair, technisch, economisch misschien veel macht; maar is het niet de macht van een decadent en uitgeblust Rome? We teren op een uitgeholde moraal van een cultuur die eigenlijk niet meer in zichzelf gelooft. Met weldoorvoede burgers die nergens anders meer voor gaan dan voor hun eigen geluk. Ze delen geen idealen, geen visioen, geen motivatie, geen innerlijke kracht meer met elkaar om te stáán voor een manier van leven, een visie op wat goed en rechtvaardig is.

Hopeloos verdeeld

Laten we ons daarmee niet gewoon door de anti-westerse fundamentalisten moreel overrulen? Moslimactivisten hebben wel de objectieve, krachtige, verplichtende moraal die wij ontberen. McWorld legt het op dit gebied af tegen de Jihad. Het westen lijkt armer dan het voorgeeft te zijn. De journalist Robert Kaplan (*The Ends of the Earth*, 1996) noteert dat de geïndustrialiseerde wereld slechts 20 % van de

wereldbevolking uit maakt en dat 95% van alle geboorten plaats vindt in de armste landen. Wij vergrijzen, maar elders (Zuid-Oost-Azië, Afrika) vindt enorme bevolkingsgroei plaats. Armoede? Integendeel: een teken van culturele vitaliteit. Moslims en Aziaten blaken van morele gezondheid en leggen in verhouding tot het Westen hun superioriteit aan de dag. In het Westen vindt moreel verval plaats door anti-sociaal gedrag (misdad, drugs, geweld), verbreekt en vervalt het gezin en verdampt het sociale kapitaal door een exclusieve gerichtheid op persoonlijke ontplooiing. Terwijl we een noeste arbeidsmoraal nodig zouden hebben, kweken we luiheid en domheid. Aldus Kaplan. Uit de resultaten van een onderzoek in negen (moslim)landen, uitgevoerd na 11 september 2001, wordt gemeld: (Trouw, 1/3/2002) 'De VS zijn gewetenloos, agressief, achterbaks, arrogant en bevooroordeeld. Het oordeel over het Westen is vernietigend. Veel moslims zien de levensstijl daar als "ongedisciplineerd en immoreel". De afwijzing geldt niet alleen voor de seks en het geweld in westerse films, want veel ondervraagden zien de westerse cultuur als ongepast relaxed "en menen dat het Westen het respect voor zijn eigen tradities en religie kwijt is."

Sommige westerse opinievormers reageren op deze klaagzang met het strekken van de rug, en bezigen kloeke taal. Als we liberaal heten, dan moeten we dat ook willen zijn. Wij behoren pal te gaan staan voor vrijheid, gelijkheid en mensenrechten. Niet alleen de islam, ook het liberalisme krijgt zijn fundamentalisten. Pim Fortuyn was er één van. Nieuwkomers krijgen de boodschap: onze manier van doen is de enige die hier geldt, dus: aanpassen geblazen. Geen geflirt meer met de waanidee van een multi-culturele samenleving!

Maar hebben we zoveel om pal voor te staan? We zijn hopeloos verdeeld. Wij zijn het – ook in de kerk - niet meer eens over asielzoekers, pornografie, abortus, milieu, homoseksualiteit, drugs en kernenergie: je kunt schijnbaar voor elke ingenomen positie wel een overtuigende argumentatie vinden. De een streeft zelfontplooiing na, de ander dienstbaarheid, de een rijkdom, de ander schoonheid. De één zoekt gemeenschap, de ander ontvlucht haar. De één ziet religie als een must, de ander als een gruwel. Opvattingen over goed leven, over goed en kwaad verschillen. De estheticus, de calculerende burger, de religieuze fanaat, de genotszoeker, de politieke utopist – ze leven naast elkaar in onze samenleving. (Vgl. A. Pieper, *Glückssache*, 2002) Langs elkaar heen, maar ook: tegen elkaar. Wij verstaan elkaar niet (meer) in de ethiek. En dat in een wereld die steeds meer op communicatie is aangelegd. Een globale economie, maar in de ethiek heerst kakofonie en provincialisme.

Ethiek na Babel?

Bij zoveel verdeeldheid is ethiek vaak niet meer dan een vorm van politiek debat geworden: centrale kwesties worden door middel van een procedureel vergelijk beslist. We zijn het niet met elkaar eens over euthanasie, over de waarde van het embryo en weten dat we dat ook niet worden. In de discussie daarover gaat het niet om het samen zoeken van wat goed is, maar om het vinden van een werkbaar compromis. We leven in Babel (J. Stout), en weten het.

Hoe nog ethiek na Babel te bedrijven? Er is een aantal reacties mogelijk, al naar gelang het scenario dat wordt gevolgd. Zo is er het *apocalyptische scenario*. Het gaat er van uit dat de moraal ooit een coherent geheel vormde, maar dat hij nu desintegreert. Aanhangers van dit scenario delen het levensgevoel van Yeats: *Things fall apart; the center cannot hold;/ Mere anarchy is loosed upon the world. / (...) The best lack all conviction, while the worst/ Are full of passionate intensity.* (The Second Coming). Wat staat ons te doen? Om de chaos en de verloedering te keren rest maar één ding: we moeten weer terug naar een objectieve morele orde, die met autoriteit wordt geleerd en met discipline wordt gehoorzaamd. De morele fundamentalisten die dit scenario omhelzen kunnen Rooms-Katholieke gelovigen zijn, die terug willen naar het katholiek leergezag, waarin - *Veritatis Splendor, 1991* – de waarheid nog schittert. Maar ook seculiere conservatieven, voor wie de – schijnbaar eenduidige en gezonde – burgermoraal van de jaren vijftig het verloren paradijs vertegenwoordigt. Kenmerkend voor het ‘Wee U!’ van het apocalyptisch spreken is dat men pretendeert een oordeel over het heden te kunnen vellen als was men God zelf. Morele fundamentalisten weten wat waar is; zij bedrijven ethiek vanuit een *God’s-eye point of view*.

Een tweede scenario treffen we aan bij hen die van de nood een deugd maken. Het *dansen op de vulkaan scenario* betreurt het subjectivisme van de moraal niet, maar radicaliseert het. Het draagt het vrolijke nihilisme uit van: ‘goed is dat waarbij ik mij goed voelt’. De aanhangers hiervan zijn radicaal relativist: er is niets goed of kwaad te noemen onafhankelijk van de context waarbinnen dat oordeel wordt geveld. Er bestaat geen buitenperspectief, geen objectiviteit in de moraal. Laten we dit scenario ‘postmodern’ noemen. Kenmerkend ervoor zijn een *individualisering* (bron en criterium van het goede is de abstractie van het geïsoleerde individu) en *subjectivering* van de moraal (het goede ligt niet meer besloten in de objectieve orde, maar in de persoonlijke preferentie. De morele held in dit scenario is de estheticerende

genotszoeker, die uiteindelijk niet meer het verschil weet tussen het goede en het aangename.

De postmodernist heft helemaal geen heimwee naar een universele morele orde, integendeel: hij laat zich laatdunkend uit over het geloof in een morele taal die de mensheid met elkaar verbindt. Zo'n taal lijkt op het Esperanto, een kunstmatige knutseltaal, die echter niemand spreekt. Tegenover het universalisme van de Verlichting of de natuurlijke zedenwet van Thomas van Aquino staat het radicale particularisme van het postmodernisme. Of minder sophisticated: het 'ze bekijken het maar' van de burgerman die zich met een zak chips en een biertje nestelt op de bank.

Onder de opinieleiders is dit scenario echter niet meer bon ton. In de uitgebluste linkse intellectueel is de strijdlust aangewakkerd, sinds de aanslagen van 09/11. De fronten zijn echter radicaal verschoven. De liberale democratie van de VS wordt niet meer gehoond, maar verdedigd. De aanhangers van dit – derde mogelijke - *militante liberale scenario* hebben afscheid genomen van het populaire anti-amerikanisme van weleer. Onze westerse moraal is de beste en dient wereldwijd geëxporteerd te worden, zeggen zij. De filosoof Luuk van Middelaar stelde zich vorig jaar op als spreekbuis van deze 'echte progressieven', door zijn voorstel om à la Kipling met alle middelen een wereldwijd beschavingsoffensief ('kruistocht') te organiseren. 'Hoe dan ook, uiteindelijk is het niet zo relevant of die moderne westerse waarden, voor het aangezicht van de praktische rede, nu universeel zijn of niet. Wij vinden dat nu eenmaal. En de Taliban vinden dat ook, van hun eigen waarden. (...) De moraal filosofische discussie over universeel blijft daarmee zinloos. De moderne westerse waarden zijn onze waarden en die willen wij verdedigen. En daar hoeft het niet bij te blijven: echte progressieven vinden dat de rest van de wereld er ook recht op heeft. (...) De grote politieke vraag is: hoe kun je mensenrechten verspreiden zonder Napoleon? Neen dus. (...) Wie politiek denkt, weet dat het Goede niet vanzelf komt. Daar is wellicht een leger voor nodig. Een Napoleon. Of een George W. Bush. (...) Wat betreft de modernisering is er voor Afghanistan en de andere islamitische landen maar één weg: Volle kracht vooruit! (...) Wij wachten intussen geduldig op een hedendaagse Kipling, die – in het besef dat niet de blanke maar de moderne mens een wereldhistorische missie heeft – fier en onbezwaarde de lof zingt van Modern Man's Burden.' (In strijd met Allah? Trouwdossier 17, 91 – 94).

Ferme taal – die sinds Bush dieldriest afstevent op een militair conflict in Irak, enigszins aan kracht en steun heeft ingeboet.

Een laatste scenario dat genoemd moet worden is het minst luidruchtige en spraakmakend. Met zijn vleugje utopie is het in de Real-politieke tijden waarin we leven ook niet zo populair. In dit *regenboogscenario* wordt gezocht naar een interreligieuze en culturele consensus rondom centrale mensheidwaarden. Hans Küngs project *Weltethos*, waarbij een Grootst Gemene Deler van de wereldreligies wordt nagestreefd, is in dit verband een mooi voorbeeld. De kern van deze consensus wordt gevormd door de basale humaniteit die voor joden en christenen in de Tien Geboden is verwoord. Het scenario koerst mondiaal nog steeds op de multiculturele droom van het vreemdelingenbeleid dat in ons land in de jaren zeventig en tachtig centraal stond, maar nu zonder slag of stoot bij de vuilnis lijkt te worden gezet. Geen assimilatie van culturen, maar ‘integratie met behoud van eigen culturele identiteit.’ De aanhangers van dit scenario delen echter in het hardnekkige hoop die ook aartsbisschop Tutu in Zuid-Afrika bezielde: dat het mogelijk moet zijn verschillende culturen in een regenboognatie te verenigen. Het scenario is de utopische keerzijde van Huntington’s botsing der beschavingen. In de Nederlandse polder zal het zijn aanhangers blijven houden.

Een casco-moraal

Ik weet niet of we onverkort voor één van deze scenario’s moeten kiezen. De onverschilligheid van het ‘moet kunnen’-relativisme is al even onaantrekkelijk als de kordate bekeringsijver van de nieuwe liberaal. Het utopisch gehalte van het regenboogscenario zou ons ook blind kunnen maken voor de ontvullende realiteit van 2e en 3e generatie probleem-migranten (de ‘... - Marokkanen’ van Rob Oudkerk) in grote steden. Ik wil echter graag een pleitbezorger van de westerse moraal blijven, maar dan zonder de pedanterie en betweterigheid van de aanhangers van het beschavingsoffensief. Over hoe die moraal er in de kern uitziet, gaat de rest van mijn betoog.

Wie opkomt voor de westerse moraal hoeft niet parmantig de duimen in het vest te steken, evenmin is er reden om larmoyant ons eigen nest te bevullen. Scepticisme en zelfkritiek mogen beschouwd worden als de rijpe vrucht van een westerse leerervaring. De beste moraal is de moraal die zichzelf niet als het beste op de borst slaat. Wijsheid heeft pas die cultuur in pacht die zelf niet alleen de wijsheid in pacht zegt te hebben. Het sublieme van de westerse moraal is dat zij haar visie op wat goed leven is zó weet te relativiseren, dat het goede leven er zelf bij gebaat is. Een zelfrelativering echter zonder dat zij – het andere vruchteloze uiterste - in een krachteloos relativisme vervalt.

Hoe militantisme enerzijds en relativisme anderzijds te vermijden, en toch pal te stáán voor de westerse moraal? Ik denk dat we dat kunnen doen door de moraalopvatting, zoals die in de basisbeginselen van de democratische rechtsstaat gestalte heeft aangenomen, tot de onze te maken. We hoeven geen nieuwe moraal te construeren, geen waarden en normen uit het luchtledige te plukken. De westerse rechtsorde functioneert als de historisch gegroeide bedding voor de democratische basisidee, die als zodanig de uitdrukking is van een *pluralistische* moraalopvatting. Daarin wordt de totaal-moraal die alles en ieder een moet omvatten en van bovenaf kan worden opgelegd, afgewezen. Voor 'monisme' is geen plaats meer. Met het oog op een stabiele en rechtvaardige samenleving hebben we echter wel een stevig minimum aan publieke moraal nodig, die ieder die burger wil zijn van onze samenleving zich eigen moet maken.

Twee beginselen zijn voor deze opvatting van moraal essentieel. Ze komen – ook al is het vaak gebrekkig – tot uiting in onze politieke structuur. (Vgl. Tzvetan Todorov, *Herinnering aan het kwaad, bekoring van het goede*, 2002). In de eerste plaats is er de *autonomie van het collectivum* of, om het in de taal van de Franse Revolutie te zeggen, de volksoevereiniteit. Menselijke gemeenschappen, niet vreemde machten over hen, maken uit wat goed voor hen zelf is. Geen keizer, geen paus zal hen de wet voorschrijven, dat doen ze zelf. Dit beginsel impliceert de scheiding tussen het politieke en het religieuze, in ons geval: tussen staat en kerk. Het is de vrucht van een lange en pijnlijke Europese leerervaring. Het tweede beginsel is dat van de *autonomie van het individu*, dat op zijn beurt weer de perversie van de autonomie van de gemeenschap begrenst. Niet de gemeenschap schrijft voor ik te leven heb, dat doe ik in vrijheid zelf. Dat principe zet de sluizen naar het pluralisme open: elk mens behoort immers dan de kans te krijgen zelf gestalte aan zijn leven te geven. Naast de scheiding tussen kerk en staat ontstaat er zo ook een scheiding tussen de openbare en de privé-sfeer. Er is geen publieke instantie de baas over de liefde, de vriendschap of de idealen van burgers.

Beide principes creëren een moraal waaraan, hoe divers ze ook is, een elementair ethos ten grondslag ligt. *Ethos*: het woord stamt uit het Grieks en betekent zoiets als wonen, gewoonte, de manier van leven van een gemeenschap. Welnu, wie in het democratisch huis woont, moet weten hoe het gebouwd is. De democratische rechtstaat kent een gelaagde visie op moraal, een moraal in twee verdiepingen. Of nog beter: een *casco-moraal*, waarbij elk individu, elke sociale of culturele gemeenschap die in huis woont op zijn minst eenzelfde fundament en geraamte van het huis deelt, ook al wordt het eigen woonvertrek naar

believen en afhankelijk van de context en omstandigheden ingedeeld, opgetuigd en ingekleurd.

Staan voor zo'n casco-moraal houdt onder meer in dat je afstand doet van een *onder architectuur* gebouwde ethiek. Dat is het manco van de meeste van de genoemde scenario's: ze mikken op een moraal uit één stuk. We moeten echter af van het *monisme* in de moraal, dat zegt dat er maar één systeem van waarden, één hoogste goed, één samenlevingsvorm is waaraan alle andere ondergeschikt dienen te worden gemaakt. Zolang we een vorm van monisme aanhangen zijn we vatbaar voor fundamentalisme. Dat kan wijsgerig met Plato of Marx, maar ook religieus op z'n joods, christelijks, islamitisch. Of seculier, door bijvoorbeeld alleen de waarden van de Verlichting (rationaliteit en transparantie) als absoluut te willen erkennen. De monistische visie is ons niet vreemd, en zit ons in het westen als een erfzonde in het bloed. Het was lange tijd een dominante drijfveer achter de christelijke metafysica, achter het Verlichtingsliberalisme, en achter de 20^e eeuwse totalitarismen van links en rechts. Het is dat nog steeds in de politieke islam. Maar als we willen leren van de geschiedenis en een mondiale stabiele en vreedzame samenleving willen, dan moeten wij – en zij – het opgeven.

Leve het pluralisme!

In het monisme van de christelijke metafysica dat onze westerse cultuur tot aan de moderne tijd domineerde, zagen mensen zich als deel van een groter kosmisch geheel, waarin zij elk hun eigen plaats hadden. De morele orde gold als een afspiegeling van een universele *objectieve* goddelijke orde, die verborgen lag achter de dingen. Ethiek, de theorie van de moraal, hoefde niet anders te doen dan die orde in de Natuur of de Schrift te ontdekken; aan de politiek was het vervolgens om hem met gezag op te leggen. Onder fundamentalistische christenen, joden en moslims wordt het nog steeds aangehangen. De meeste gelovigen hebben haar inmiddels afgezworen en beschouwen ethiek als mensenwerk. Zij hebben de claim losgelaten dat men direct toegang heeft tot een goddelijke Morele Code. Dat men ethiek vanuit Gods Eigen Standpunt zou kunnen bedrijven en haar met absoluut gezag zou kunnen voorschrijven.

Die constructie kon in het Westen worden volgehouden tot in de 16e /17e eeuw: als je met elkaar in gecentraliseerde cultuur leeft, één Corpus Christianum wilt vormen, met idealiter één moreel en politiek machtscentrum, Rome. Maar de Reformatie en de opkomst van de moderne natiestaten doorbraken deze mono-cultuur. Is er zowel een

protestantse als een katholieke Waarheid? Als er maar één waar is, is de ander een leugen. Monistisch blijven denken betekende hier conflict en oorlog. Dat kwam er ook van. In de bloedige godsdienstoorlogen van de 16e en 17e werd de bevolking van flinke delen van Noord-Europa nagenoeg gedecimeerd. Een religieus gefundeerde en gesanctioneerde moraal leidde tot dood en verderf. Een pluralisering en secularisering van de moraal was onontkoombaar. Een ander ethisch paradigma dan het monistische was nodig. De humanistische ethiek koos voor de scheiding van kerk en staat, voor een neutrale overheid en voor de godsdienstvrijheid van de burger.

Het trauma van de godsdienstoorlogen vormt de historische oerervaring van de West-Europese moraal. Ook onze moraal kent zijn mythe, een basisverhaal, dat telkens weer verteld moet worden en in riten en symbolen moet worden herbeleefd. Een normatieve leerervaring waarachter we niet terug moeten willen. Moslims die in een van onze liberale democratieën willen leven moeten deze mythe gaan delen ook al delen ze de geschiedenis niet. Zij behoren de politieke islam, en haar politieke ideaal de theocratie, op te geven. Christenen (behalve de SGP) hebben dat in een lang en moeizaam proces ook gedaan. Ayaan Hirsi Ali, Afshin Ellian, Hafid Bouazza – nieuwkomers van moslim origine, ze doen dat ook en zijn als fanatieke pleitbezorgers van de democratische rechtsstaat daarin bijna Roomser dan de paus.

Godsdienst behoort inmiddels tot de privé-sfeer van individuen en gemeenschappen. Zij mogen zoveel maatschappelijke invloed nastreven door mensen voor hun mening te winnen als ze willen; zij mogen geen politieke macht voor zich claimen. Alleen als religies zichzelf daarin vrijwillig beperkingen op leggen, leven zij in vrede naast elkaar.

Toch was één trauma niet genoeg en bezweek het Westen andermaal voor een vorm van monisme, nu van seculiere snit. We vergaten – vgl. S. Toulmin, *Kosmopolis* - het scepticisme van Montaigne en van Erasmus en gaven ons in het spoor van Descartes over aan de wil tot beheersing met behulp van het transparante denken. Er werd een nieuwe greep op de wereld gedaan, maar nu met behulp van een glasheldere, rationele moraal. Het monisme van het Verlichtingsdenken nam weliswaar afstand van de religieuze metafysica, maar gaf niet de monistische idee van één, universeel geldige moraal op. De ene morele orde als afspiegeling van de ene universele menselijke Rede. Nu is het niet meer de schriftgeleerde of de ziener, maar de wetenschapper die haar wetten onthult. Een Objectieve Zedenwet, geconcentreerd als het even kan in een simpel basisprincipe,

precies zoals Newton ook de complexiteit van de natuur tot drie fysische basiswetten herleidde. Het probleem van de ethiek is oplosbaar in termen van geluk (Mill), van genot (Bentham), met behulp van de categorische imperatief (Kant), of de theorie van de genetische selectie (darwinisme). Deze mythe van de transparante rationaliteit wordt tot op de dag van vandaag – ik denk aan mensen als Paul Cliteur – verdedigd.

Ook dit verlichtingsmonisme heeft zijn historisch trauma beleefd. Zoals het christelijk monisme door de godsdienstoorlogen in de 16^e en 17^e eeuw mores heeft geleerd, zo het moderne beschavingsoffensief door de totalitaire verschrikkingen van de 20^e eeuw, de bloedigste van alle. Fascisme en communisme – hoe verschillend ook – deelden de ene monistische droom (vgl. Todorev).

Zijn we voorgoed genezen van de totalitaire illusie? Dat moet nog blijken. De mondiale migratiestroom, de globalisering van de economie en de gelijktijdige botsing van religies en culturen die het begin van de 21e eeuw kenmerken, zouden wel eens tot een explosieve ‘clash of civilizations’ kunnen leiden, als we in middeleeuwse, monistische termen van kruistocht en Jihad of beschavingsoffensieven à la Kipling blijven denken. En na 9/11/2001 heeft de monistische variant van het liberalisme weer de politieke en militaire wind in de zeilen. ‘The war on terrorism’ wordt evenwel gepredikt als de kruistocht van een moraal, die aanspraak maakt op universele geldigheid; een westers waarden-evangelie, met de VS in de rol van martelaar, profeet en zendeling. Is globalisering dan niets anders dan de export van de ene American Way of Life?

Pluralisme is een verzetstheorie tegen elke vorm van monisme, zowel religieus als seculier. Pluralisten in de ethiek delen de overtuiging dat de veelheid van waarden die mensen binnen een samenleving aanhangen, niet als een verliesfactor maar als winst met het oog op het goede leven moet worden gewaardeerd, zelfs als zij met elkaar blijken te conflicteren. (Kekes, *The Morality of Pluralism*, p. 11). Ethisch pluralisme spreekt altijd over moraal in meervoud: er zijn meerdere moralen, en het is goed dat er veel zijn.

Het is belangrijk dat niet als een verlies te zien, maar als winst, een leerervaring op grond van de geschiedenis. Het westen heeft met 16^e en 17^e eeuwse godsdienstoorlogen en 20^e eeuwse totalitarisme zijn leergeld betaald. Ook de moraal ontwikkelt zich blijkbaar in zekere zin *evolutionair*, ook daar treden mutaties op. Als de situatie ingrijpend verandert, kunnen alleen die vormen van moraal overleven, die een

adequaat antwoord bieden op de gewijzigde situatie. Ook in de moraal vindt 'natuurlijke' selectie plaats. Een pre-moderne gemeenschap kan zich nog wel een militant monisme van 'wij' tegenover 'zij' veroorloven. Wie echter in een mondiale samenleving met complexe netwerken van wederzijdse afhankelijkheid en grote sociale mobiliteit vanuit een monistische groeps Moraal blijft denken, is contraproductief en gaat in de overlevingsstrijd van de geschiedenis ten onder. Zo'n moraal zal mensen niet helpen goed, beter te leven. Zij levert geen 'levenswinst' (G. Theissen) op, integendeel.

Dat geldt niet alleen van een monistische, maar ook voor de relativistische moraal van 'anything goes'. Ook dat ondergraaft de stabiliteit van de samenleving: als onze cultuur niet bijeen wordt gehouden door een gezamenlijk commitment voor een publieke en seculiere basismoraal om een stabiele en rechtvaardige samenleving bijeen te houden, is zij ten dode gedoemd.

Daarom: leve het pluralisme! Een moraal zonder blauwdrukken, zonder *God's eye point of view*, zonder de totale transparantie van de Rede. Maar wel met een minimale basis, een stevige ondergrens. Een casco-moraal, met twee verdiepingen: een pluralistische bovenbouw, waarin duizend private bloemen mogen bloeien, en een publieke basismoraal, waar geen enkele 'rek' in zit.

De drie basiswaarden (integriteit, respect, veiligheid)

Hoe die publieke moraal eruit behoort te zien? Wat mensen gelukkig maakt is oneindig divers. Maar wat hen in het ongeluk stort is met een harde ondergrens vrij helder te zeggen. Wij hebben op zijn minst (1) een *lichaam* dat gevoed en beschermd moet worden, (2) een *psyche* die opbloeit bij intimiteit en liefde en schade lijdt bij vernedering en verwaarlozing, en (3) we zijn aangewezen op een *sociale orde* waarbinnen wij veilig kunnen leven en niet worden uitgebuit. Er bestaan een paar belangrijke noodzakelijke karakteristieken van het menselijk bestaan waarover niet getwist kan worden. Op basis van deze elementaire antropologische feiten ontwikkelt een gezonde samenleving *diepe conventies* (Kekes), die deze feiten respecteert en aan hun voorwaarden voldoet. Zij vormen haar basismoraal. Lichamelijke integriteit, erkenning van en respect voor de persoon, een stabiele sociale orde en veiligheid zijn de elementaire waarden van elke zich menselijk noemende samenleving.

In de westerse samenleving vormen zij idealiter de ruggengraat van de *publieke* moraal. Welke privé-moraal men er ook op na houdt, zij

functioneert alleen als zij is 'ingedaald' in deze publieke moraal. Privé-moraal heeft veel meer te bieden. Maar hoe bont en uiteenlopend zij ook uitpakt, ze heeft minstens deze basiswaarden tot haar inhoud. Integriteit, respect en veiligheid zijn een noodzakelijk ingrediënt van welke privé-moraal op westerse bodem dan ook, wil men zich niet buiten deze samenleving plaatsen. Hoe bont en afwisselend men in de ethiek ook gekleed wil gaan, de jas die men draagt, heeft altijd dezelfde voering. Alleen zo kan de publieke moraal de voorwaarden scheppen voor een grote verscheidenheid in de privé-sfeer, waarin individuen en gemeenschappen de gelegenheid hebben om vorm te geven aan hun autonomie. De privé-sfeer is, in de terminologie van Kekes – de sfeer voor de *variabele conventies*. Of men nu kiest voor het (homo)-huwelijk of het celibaat, of men nu naar de kerk gaat of naar de kroeg, of men nu Bach prefereert of de blues – de pluralistische bovenbouw van de casco-moraal laat duizend bloemen bloeien. Opnieuw: leve het pluralisme! Maar de duizend bloemen zijn geworteld in de aarde van een elementaire moraal.

Niet alles kan dus in de privé-ethiek. Dat onderscheidt westers pluralisme van postmodern relativisme. De privé-ethiek kan niet in het luchtledige worden beoefend. Individuele autonomie kan zich alleen realiseren binnen de ruimte van een publieke moraal waarin op zijn minst integriteit, respect en veiligheid worden gewaarborgd. Daarom behoren kinderen tot die waarden te worden opgevoed, of ze nu door hun ouders naar de School met de Bijbel, de moslimschool of naar het openbaar onderwijs worden gestuurd. Men mag God aanbidden of Allah, atheïst zijn of agnost, SP stemmen of SGP – welke privé-ethiek men ook aanhangt, zij bewoont een kamer in het ene huis van het westerse ethos. Wat zij ook behelst, in elk geval dit: dat aan de lichamelijke, psychische en sociale basisbehoeften van mensen wordt tegemoet gekomen.

Dit westers pluralisme is de uitkomst van een proces van *trial and error*, en door schade en schande ontstaan. Die leerervaring heeft een visie op moraal opgeleverd waarin politieke seculariteit en persoonlijke individualiteit belangrijke waarden zijn geworden, en die is geïnstitutionaliseerd in een scheiding tussen het publieke en het privé-domein, religie (de macht die bindt en integreert) en politiek (de macht die conflicten oproept en reguleert). Er is geen reden voor westerse zelfverheffing: de politieke praktijk in het westen staat vaak mijlenver van de pluralistische theorie af. De monistische oerzonde blijft trekken.

Niet-westerse culturen hebben dit leerproces van *trial and error* wellicht niet, of op basis van andere historische ervaringen

doorgemaakt. Feit is echter wel dat er nu door de globalisering een *convergentie* in de geschiedenis plaatsvindt, die maakt dat meerdere culturen nagenoeg gelijktijdig en versneld hetzelfde leerproces doormaken. De situatie van de 16^e en 17^e godsdienstoorlogen herhaalt zich aan het begin van deze 21^e eeuw, maar nu op mondiale schaal. Geen cultuur kan zich de luxe veroorloven nog langer een monistisch eiland te zijn. Culturen en religies zullen hun verschillende en conflicterende visie op het goede leven dan ook alleen in vrede gestalte kunnen geven als ze ook in een of andere vorm de dubbele scheiding tussen privé en publiek en tussen (religieuze) levensbeschouwing en politiek tot de hunne zullen maken. Meer hoeft echt niet. Niemand hoeft verplicht een Yankee-Amerikaan, Jordanese Amsterdammer of hökende Achterhoeker te worden, ook al woont men daar. Maar het pluralisme overnemen dat in deze twee scheidingen ligt opgesloten, dat is een voorwaarde om ter plekke deel te kunnen hebben aan een vreedzame wereldsamenleving.

Er wordt in dit verband wel gesproken over de noodzaak van een 'Verlichting in de islam'. Ten onrechte, als men daarmee bedoelt een oproep tot culturele verwesterlijking van het Oosten. De islam hoeft niet ook Kant en Hume in hun heiligenkalender op te nemen, of van Picasso of Proust te gaan houden. Dat zou weer een monistische eis zijn. De term is echter op zijn plaats, als men ermee wil zeggen dat ook de politieke islam getoetst moet willen worden aan de publieke basismoraal van respect voor lichamelijke integriteit (dus geen vrouwenbesnijdenis), respect (dus geen fatwa) - en veiligheid (dus geen jihad) waaraan ook de democratische rechtsstaat zichzelf blijkens zijn grondwet wil toetsen. Met (sub-)culturen en religies die zich niets aan de elementaire menselijke behoefte aan welzijn gelegen laten liggen is geen dialoog mogelijk.

Literatuur

Robert D. Kaplan, *The Ends of the Earth A Journey at the Dawn of the 21st Century*, New York, 1996.

John Kekes, *The Morality of Pluralism*, Princeton 1993.

Luuk Middelaar, 'Et voilà: de moderniteit', in: *In strijd met Allah?* Trouwdossier 17 (2002), 76 – 94.

Annemarie Pieper, *Glückssache*. Die Kunst gut zu leben, Hamburg 2001.

Jeffrey Stout, *Ethics After Babel*. The Languages of Morals and their Discontents, Cambridge 1988.

Tzvetan Todorov, *Herinnering aan het kwaad, bekoring van het goede*, Amsterdam/Antwerpen 2002.

Stephen Toulmin, *Kosmopolis*. Verborgen agenda van de Moderne Tijd, Kampen/Kappelen 1990.